

Hartelijke dank aan de organisatoren van deze bijeenkomst.

Het is een eer om hier op deze feestelijke dag op deze plek te spreken.

Hoewel ik sinds 1982 niet meer in de Bijlmer woon, blijft het geboortegrond.

Er is mij gevraagd om stil te staan bij het slavernijverleden. Dat lijkt misschien ongepast, we stonden gisteren immers stil bij een andere vrijheidsberoving, en vieren vandaag een andere bevrijding. Toch denk ik dat er een vruchtbare dialoog mogelijk is tussen deze vrijheid en die vrijheid. En dat die dialoog leidt tot verdieping van beide, niet tot een wedijver of een vergelijking.

Als we het rond 4 en 5 mei over vrijheid hebben, dan hebben we het vaak over vrijheid in negatieve zin: de afwezigheid van buitenlandse bezetting, de afwezigheid van onderdrukking, de afwezigheid van uitsluiting en de afwezigheid van vervolging op grond van (vermeende) afkomst of politieke overtuiging.

We hebben duidelijk voor ogen wat we niet willen. Daarom hebben we het rond 4 en 5 mei vaak over onze maatschappelijke aspiraties. We kijken daarbij niet terug, Niet naar een terugkeer naar de wereld van vóór de oorlog, maar juist de wens 'dat nooit weer'. Gericht op een toekomst waarin de oorsprong van het leed van de oorlog niet meer de kop op kan steken. En dus herhalen we rond 4 en 5 mei vaak de opdracht om alert te zijn als het gaat om antisemitisme, sterke leiders met onkritische aanhang, om oorlogstaal en om hardvochtigheid jegens vluchtelingen en vervolgd.

Die aspiraties volgen uit hetgeen we herdenken en vieren. Wat we herdenken en vieren is onderhevig aan een bedachtzaam en bedaard proces van verandering. Het memorandum over wat wij herdenken is dit jaar aangepast. Op vier mei herdenken wij *“allen – burgers en militairen – die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen of vermoord; zowel tijdens de Tweede Wereldoorlog en de koloniale oorlog in Indonesië, als in oorlogssituaties en bij vredesoperaties daarna.”* Dat het geweld van de Nederlands-Indonesische Oorlog benoemd wordt is nieuw. En het roept vragen op. Herdenken we nu op 4 mei het Nederlandse daderschap, het structurele extreme geweld dat werd gepleegd in de Indische archipel?

Het zou onbestaanbaar zijn als de aandacht voor koloniaal geweld zou leiden tot een verdringing van de publieke herinnering aan de holocaust. Er is immers altijd een spanning geweest tussen het herdenken van de militaire kant van de oorlog en de racialisering, vervolging en moord op Joden, Sinti, Roma.

Het is natuurlijk moeilijk om vooruit te lopen op de vraag welke aspiraties en opdrachten we ontleen aan het herdenken van een oorlog die van de kant van de overheid nog maar enkele maanden erkend wordt. En hoe begrijpen we het Nederlandse daderschap in deze oorlog?

Dankzij de mooie vertaling door de filosoof Grace Ndjako verscheen recentelijk voor het eerst het essay *Over het kolonialisme* van Aimee Césaire in Nederlandse vertaling. In het essay zoekt Césaire uitdrukkelijk naar de fundamenteën van het ‘Hitlerisme’. Er is een parallel tussen koloniaal racisme en antisemitisme, en tussen de koloniale genocides en de holocaust, ook als zij in de jaren 1940-1950 in schaal en aard verschillen.

Ook in het naoorlogse Duitsland was de parallel opgevallen. Enkele jaren geleden las ik voor het 4 en 5 mei comité het werk van de joodse filoloog Victor Klemperer. Hij hield tijdens de twaalf jaar die het Derde Rijk duurde (1933-1945) een dagboek bij. Op basis van zijn dagboeken schreef hij kort na de oorlog zijn boek *De taal van het Derde Rijk*. Hij betoogde hierin dat de nazi’s in korte tijd een uniek idioom en specifieke zinsstructuur ontwikkelden, die bijdroegen aan de dehumanisering van delen van de bevolking, het genocidale geweld en de dood van de democratie in Duitsland.

Klemperer wijst in zijn boek op indirecte continuïteiten tussen het geweld en het racisme in de koloniën en het nazisme in Europa. Hij noemt het woord ‘strafexpeditie’ het eerste woord van de taal van het Derde Rijk. Het woord “was de belichaming van wrede arrogantie en minachting voor mensen die enigszins anders waren, het klonk zo koloniaal. Je kon het omsingelde negerdorpje zien”, zo schreef hij. Om de suggestie te wekken dat ze nietsontziend hun tegenstanders zouden uitroeien riepen de nazi’s volgens Klemperer beelden op van koloniale oorlogspraktijken.

Parallellen tussen beide denkwerelden, de nazistische en de koloniale voegen een dimensie toe aan de alertheid die we in het heden zouden moeten betrachten ten aanzien van een politiek die leidt tot polarisatie, dehumanisering en overerfbaar vijandschap. Dat kan en moet zonder de specificiteit van de holocaust in twijfel te trekken.

Ik maak mij wat dat betreft overigens—ook gezien de toevoeging van dit jaar—meer zorgen over de grote nadruk op de militaire in plaats van de maatschappelijke kant van de oorlog.

Kortom, de herdenking van de tweede wereldoorlog is veranderlijk en dat dat zo is is een goed teken. Het leeft en doet ertoe, ook nu degenen die het bewust meemaakten verder van ons af staan.

Tot zo ver deze herdenking en onze viering vandaag. Het is interessant om te zien wat de ontwikkelingen zijn rond die andere herdenking en viering.

Langzaamaan is 1 juli, Keti-Koti uitgegroeid tot een aspirant nationale feestdag. Zoals ik vorig jaar in NRC betoogde, hoort daar ook bij dat we het hebben over wat we herdenken en wat we vieren. En dus ook wat het herinneren van die geschiedenis ons voor opdracht geeft in het heden. Als het gaat om 1 juli, dan is de opdracht voor het heden minder duidelijk uitgekristalliseerd. Het gesprek over wat we herdenken wordt door onderzoek en dialoog wel steeds duidelijker en breder gedragen.

Slaafgemaakten en hun nazaten hebben sinds de afschaffing op verschillende manieren gepoogd de geschiedenis een plek te geven. Soms deden ze dat door de slavernij zo snel mogelijk te vergeten en via onderwijs en ondernemerschap te werken aan sociale mobiliteit. Soms door de verhalen van de voorouders in kleine kring in leven te houden en kracht te putten uit hun strijd. Vanaf de jaren negentig hebben we in Nederland gezien dat nazaten ook publieke erkenning zijn gaan vragen.

Hun herinnering en wens om te herdenken botst op de manier waarop Europese elites na de afschaffing een verhaal gaan vertellen over de uniciteit van het eigen vrijheidsstreven en de eigen beschaving. Het westen ziet zichzelf graag als de bringer van vrijheid, en men had dus geen boodschap aan de stemmen die betoogden dat er wel wat af te dingen was op dat verhaal.

Het draait deze jaren om erkenning van Nederlands aandeel in deze geschiedenis. Het draait om het uiten van spijt en sinds kort ook het maken van excuses. Het is daarmee een herdenking en viering die draait om introspectie en het permanent ijken van de gestelde normen en waarden en hoe deze in praktijk worden gebracht.

Kennis over de bestuurlijke Europese kant van het slavernijverleden, zoals in het onderzoek van De Nederlandsche Bank leidt tot bezinning over wat wij nu negeren en niet wensen te zien, ondanks dat we daar maatschappelijke verantwoordelijkheid voor dragen.

Welke opdracht ons dat geeft voor de toekomst begint steeds meer onderwerp van het maatschappelijke gesprek te worden. De regering stelt in het

regeerakkoord uitdrukkelijk dat erkenning van dit verleden een rol heeft in de bestrijding van discriminatie.

Aan de gesprekken over de betekenis van vrijheid en de opdracht voor het heden voeg ik graag een dimensie toe op basis van het onderzoek dat ik doe maar mensen die een weg zochten uit slavernij. Wat betekende vrijheid voor hen? Wat deden ze met de mogelijkheden die vrijheid hen bood? En kunnen we daar iets van leren over de vrijheid die we vandaag vieren.

Slavernij betekende in de Nederlandse koloniën allereerst ontworteling. Of het nu in Azië of de Atlantische wereld was, mensen tot slaven proberen te maken ging vrijwel altijd gepaard met verplaatsing. Via een traject van roof uit oorspronkelijke gemeenschappen, vervoer naar de kust, verplaatsing over de oceaan en vervolgens naar afgelegen plantages werden gemeenschapsbanden verbroken. Bovendien werden familiebanden en geloofsgemeenschappen verwoest door het door het scheiden van mensen en het wissen van de woorden, namen en rituelen die hen aan hun verleden herinnerden.

Bevrijding betekende voor deze mensen dus niet de bandeloosheid die op 5 mei soms lijkt te worden gevierd. Het draaide juist om hechting, worteling en gemeenschap. Vrijheid was de vrijheid om betekenisvolle levenskeuzes te maken. Vrijheid had eigendom al voorwaarde: om vrij te zijn was grondbezit van belang. En daarmee bovendien de juridische bescherming van dat bezit.

Wie tijdens de slavernij vrijheid zocht door te vluchten, liep dieper en dieper de bossen in. Niet om als een Robinson Crusoe te leven, maar om een nieuwe gemeenschap te vinden die gevestigd was en betekenis gaf. Een plek om je in vrijheid aan te verbinden.

Wie tijdens de slavernij vrijheid zocht door middel van manumissie, probeerde daarmee eigendomsrecht te verwerven. Gemanumitteerden zochten grond en eenmaal erkend als natuurlijke personen, richtten zij zich tot officiële instanties om testamenten te laten maken. De testamenten verraden de wens om familiebanden vast te leggen die in de tijd van de slavernij verboden waren. En ze zijn een uitdrukking van de wens om de gewonnen verworvenheden door te geven aan volgende generaties.

Ook wie tot de afschaffing toe in slavernij bleef, poogde voor de afschaffing op basis van gewoonterecht een stukje grond te gebruiken. Niet voor niets verzetten slaafgemaakten zich regelmatig tegen gedwongen verplaatsingen. Het is pijnlijk om te constateren dat bij de afschaffing van de slavernij, de slaafgemaakten hun toegang tot deze grond verloren. En het is niet voor niets

dat vrijgemaakten spaarden om de oude plantagegronden te kopen. Vrijheid om zich te vestigen en te verbinden en ruimte te schepen voor de generaties na hun.

Maar het is geen verrassing als ik zeg dat de afschaffing van de slavernij niet leidde tot vrijheid. En dan bedoel ik niet het staatstoezicht. Ik bedoel vrijheid zoals de Utrechtse hoogleraar Annelies de Dijn dat ziet: Vrijheid is de vrijheid om te leven onder de wetten en de regels die je zelf hebt gesteld. Vrijheid is onlosmakelijk gekoppeld aan politiek burgerschap. Vrijheid is deel zijn van het politieke proces dat grenzen stelt. Vrijheid is stemmen in verkiezingen of verkiesbaar te zijn.

Als we dan kijken naar het slavernijverleden, en de erfenis daarvan, dan ik het duidelijk dat de koloniale Nederlandse staat een groot obstakel vormde voor de vrijheid, ook na de afschaffing van de slavernij. Het duurde immers tot 1949 dat een aanzienlijk deel van de (nazaten) van slaafgemaakten, contractarbeiders en anderen in Suriname stemrecht hadden.

En het is ook hier dat 4 en 5 mei, en 30 juni en 1 juli elkaar kunnen vinden en raken. Vrijheid, als de mogelijkheid om betekenisvolle levenskeuzes te kunnen maken, en de mogelijkheid om gelijkwaardig deel te zijn van het politieke proces zijn deel van beide vieringen en herdenkingen.

Het begrip vrijheid en de opdracht die de herinnering aan het oorlogsverleden, de holocaust, het koloniale verleden en de slavernij ons geven vormen een waardevolle bron om uit te putten. Om uit te leren wat we niet willen. Om te leren wat van waarde is. Om geïnspireerd te raken door wie, zoals Anton de Kom, zich verzet hebben. Ik denk dat deze dialoog leidt tot verdieping van beide, tot nieuwe problemen en daarmee tot levendige herdenkingen en vieringen.